

ЗМІСТ

<i>Вступ. Козир-дівки</i>	15
<i>Пролог. Забігаючи наперед – захист чи порятунок?</i>	25
ЧАСТИНА ПЕРША. ДІВЧАТА З ГЕТО	33
Розділ 1. По-Лін	35
Розділ 2. З вогню та в полум'я	51
Розділ 3. Початок жіночої боротьби	56
Розділ 4. Побачити ще один ранок: терор у гето	75
Розділ 5. Варшавське гето: освіта і слово	90
Розділ 6. Від духу до крові – формування Єврейської бойової організації	102
Розділ 7. Дні блукань: від бездомної до економки	122
Розділ 8. Скам'яніле серце	142
Розділ 9. Чорні ворони	149
Розділ 10. Три рядки в історії. Краківська різдвяна несподіванка	169
Розділ 11. 1943 рік, Новий рік – Варшавське мініповстання	185
ЧАСТИНА ДРУГА. ДИЯВОЛИЦІ ЧИ БОГИНІ	201
Розділ 12. Підготовка	203
Розділ 13. Дівчата-кур'єрки	213
Розділ 14. У гестапо	224
Розділ 15. Повстання у Варшавському гето	238
Розділ 16. Бандитки з косами	252
Розділ 17. Зброя, зброя, зброя	271
Розділ 18. Шибениця	282
Розділ 19. «Дрор» у лісах. Партизани	289
Розділ 20. «Малина», гроші й порятунок	312

Розділ 21. Кривава квітка	326
Розділ 22. Кінець загілембського Єрусалима	336
ЧАСТИНА ТРЕТЯ. «ЖОДЕН КОРДОН ЇМ НЕ ЗАВАДИТЬ»	345
Розділ 23. Бункер і не тільки	347
Розділ 24. Мережа гестапо	368
Розділ 25. Зозуля	385
Розділ 26. Сестри, помстіться!	403
Розділ 27. Світло днів	424
Розділ 28. Велика втеча	429
Розділ 29. «Зог ніт кейн мол аз ду гейст дем лецтн веґ»	450
ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА. ЕМОЦІЙНИЙ СПАДОК	465
Розділ 30. Страх життя	467
Розділ 31. Забута сила	492
<i>Епілог. Утрачені євреї</i>	<i>510</i>
<i>Авторська примітка. Про дослідження</i>	<i>527</i>
<i>Подяки</i>	<i>533</i>
<i>Бібліографія</i>	<i>536</i>
ФОТО З АРХІВІВ	623

Дійові особи

(у порядку появи)

Реня Кукелка: народилася в Єнджеюві, кур'єрка «Дрору»* у Бендзині.

Сара Кукелка: старша сестра Рені, товаришка з «Дрору», яка опікувалася єврейськими сиротами в Бендзині.

Цивія Любеткін: народилась у Битені, лідерка «Дрору» в Єврейській бойовій організації (ЄБО) та повстання у Варшавському гето.

Фрумка Плотницька: народилась у Пінську, товаришка з «Дрору», очолювала бойову організацію в Бендзині.

Ганче Плотницька: молодша сестра Фрумки, а також лідерка «Дрору» і кур'єрка.

Тося Альтман: лідерка «Гашомер Гацаїру»** й одна з найактивніших кур'єрок, діяла у Варшаві.

Владка Мід (уроджена Фейгеле Пельтель): кур'єрка Бунду у Варшаві.

Хайка Клінгер: лідерка «Гашомер Гацаїру» і бойової організації в Бендзині.

Ґуста Давидсон: кур'єрка й лідерка «Аківи», діяла в Кракові.

* «Дрор» (з івр. — «Свобода») — єврейська молодіжна організація, заснована в Польщі 1915 року. — Тут і далі посторінкові примітки перекладачки, якщо не зазначено інше.

** «Гашомер Гацаїр» (з івр. — «Юний Вартовий») — єврейська молодіжна організація, заснована 1913 року.

Гела Шюппер: кур'єрка «Аківи», діяла в Кракові.

Бела Хазан: кур'єрка «Дрору», діяла в Гродно, Вільнюсі, Білостоку. Працювала з Лонкою Козибродською і Темою Шнайдерман.

Хася Беліцька й Хайка Гроссман: дві кур'єрки «Гашомер Гацаїру», які належали до гуртка антифашистських таємних агентів у Білостоку.

Ружка Корчак: лідерка «Гашомер Гацаїру» Вільнюської бойової організації (ВБО) та очільниця лісових партизанів.

Вітка Кемпнер: лідерка «Гашомер Гацаїру» у ВБО та ватажка лісових партизанів.

Зельда Трегер: кур'єрка «Гашомер Гацаїру», діяла у Вільнюсі та в лісах.

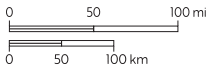
Фей Шульман: фотографка, яка пішла в партизани, воювала та працювала медсестрою.

Анна Гейлман: асимільована членкиня варшавського «Гашомер Гацаїру», яка брала участь у русі опору в Аушвіці.

Польща під час ДСВ

Польща, 1939

ВСТУП

Козир-дівки

Читальна зала Британської бібліотеки пропахла сторінками старих книжок. Я витріщалася на стос замовлених видань із жіночої історії — не так, щоб забагато, переконувала я себе, не занадто. Найдивнішою була книжка в самому низу: у палітурці, обгорнута зношеною синьою тканиною та з пожовклими, обтріпаними краями. Я розгорнула її першою й побачила буквально 200 аркушів дрібним шрифтом — їдишем. Цю мову я знала, але вже понад 15 років не вживала.

Я мало не повернула книжку до сховища непрочитаною. Але якийсь імпульс спонукав мене розгорнути, тож я переглянула кілька сторінок. А тоді ще кілька. Думала, що це буде нудне агіографічне ремствування й незрозуміла талмудична дискусія про жіночу силу та доблесть. Але натомість там йшлося про жінок, диверсії, зброю, маскування, динаміт. Я натрапила на трилер.

Невже це правда?

Я була приголомшена.

Я шукала сильних єврейських жінок.

На початку 2000-х років, коли мені було десь за 20, я жила в Лондоні, удень працювала історикинею мистецтва, а ввечері виступала зі стендапом. Моя єврейськість становила проблему в обох цих галузях. Завуальовані жартівливі коментарі

про мою семітську зовнішність і стиль поведінки зазвичай лунали від університетських викладачів, галеристів, глядачів, колег-стендаперів і продюсерів. Поступово до мене почало доходити: британців дратувало, що я так відкрито й безтурботно демонструвала свою єврейськість. Я виросла в Канаді, у згуртованій єврейській громаді, а згодом навчалася в університеті на північному сході США. У жодному з цих місць моє походження не було незвичним, я не мусила розділяти свою приватну й публічну особистості. Але в Англії так відкрито демонструвати власну інакшість... видавалося зухвальством і викликало дискомфорт. Коли я це зрозуміла, мене таке відкриття приголомшило й паралізувало. Я не знала, що з ним робити. Не зважати? Віджартовуватися? Бути обережнішою? Реагувати підкреслено емоційно? Реагувати без емоцій? Піти в підпілля й жити подвійним життям? Утікати?

Щоб розв'язати це питання, я звернулася до мистецтва та дослідження й підготувала перформанс про єврейську жіночу ідентичність та емоційний спадок травми, яка передається з покоління в покоління. Моею моделлю для наслідування хоробрості єврейських жінок була Ханна Сенеш — одна з небагатьох жінок із руху опору часів Другої світової війни, про яких історія не забула. Ще дитиною я ходила до світської єврейської школи (її філософія сягала корінням польських єврейських рухів), де ми вивчали написану івритом поезію та романи їдишем. У п'ятому класі на уроці їдишу ми читали про Ханну й про те, як у віці 22 років вона жила в Палестині, де вступила до британських десантних військ, щоб воювати з нацистами, й повернулася до Європи, щоб допомогти руху опору. Їй не вдалося завершити свою місію, але вона змогла надихнути на хоробрі вчинки. Під час страти Ханна Сенеш відмовилася від пов'язки на очі, вона обрала прямо дивитися на кулю. Зазирнула правді

в очі, жила й загинула за свої переконання та пишалася тим, що була самою собою.

Навесні 2007 року я була в лондонській Британській бібліотеці, шукала інформацію про Сенеш – детальне обговорення її характеру. З'ясувалося, що книжок про неї доволі небагато, тож я замовила всі, у яких було згадано її ім'я. Одна з них була їдишем. І я ледь не відправила її назад.

Проте таки взяла книжку «Freuen in di Ghetto» («Жінки в гето»)¹, опубліковану в Нью-Йорку в 1946 році, і погортала її. У цій антології на 185 сторінок Ханну згадано лише в останньому розділі. Попередні 170 сторінок оповідають історії інших жінок: десяток невідомих молодих єврейок, які воювали в русі опору проти нацистів, здебільшого в польських гето. Ці «дівчата з гето» підкуповували охоронців гестапо, переховували револьвери в буханках хліба й допомагали розбудувати системи підземних бункерів. Вони фліртували з нацистами, купували їм вино, віскі й випічку та нишком убивали їх. Ці дівчата виконували таємні місії для Москви, роздавали підроблені документи й підпільні листівки, тобто доносили правду про те, що відбувалося з євреями. Допомогали хворим і навчали дітей, бомбили німецькі залізничні шляхи та підривали електропостачання у Вільнюсі. Вони вдягалися не як єврейки, працювали покоївками в арійській частині міста й допомагали євреям утікати з гето через канали й димарі, через діри у стінах, а також дахами. Вони підкуповували катів, писали бюлетені для підпільного радіо, підтримували бойовий дух своїх груп, домовлялися з польськими домовласниками, дурили гестапівців так, що ті допомагали їм нести валізи зі зброєю, започаткували групу антинацистських нацистів і, звісно, займалися більшістю адміністративної роботи підпілля.

Хоча я роками здобувала єврейську освіту, проте ніколи не читала таких історій, що вражали деталями описів повсякденного життя й неймовірної праці цих войовничих жінок. Я навіть не уявляла, як багато євреєнок було залучено до руху опору і як активно вони працювали.

Ці оповіді не просто вразили, вони зачепили мене особисто, перевернули моє розуміння власної історії. Я походжу з родини польських євреїв, які пережили Голокост. Моя бабуся — буббе Зельда (тезка моєї старшої доньки) — не воювала в русі опору; історія її успішної, але трагічної втечі визначила те, як я уявляла виживання. Вона (геть не схожа на євреєнку зі своїми високими вилицями та плескатим носом) утекла з окупованої Варшави, перепливала річки, ховалася в жіночому монастирі, фліртувала з нацистом, який вдавав, що не помітив її, і у вантажівці з апельсинами виїхала на схід. Урешті вона потай перетнула радянський кордон, де її життя, хай як іронічно, врятувало те, що її примусово відправили до трудового табору в Сибір. Моя буббе була сильною, як віл, але вона втратила батьків і трьох із чотирьох своїх сестер, які залишились у Варшаві. Коли вона доглядала мене після школи, то зі слезами й люттю в очах щовечора переповідала мені цю жахливу історію. Моя єврейська громада в Монреалі здебільшого складалася з родин, які пережили Голокост: у моєї родини, як і в сусідських, було безліч схожих історій про біль і страждання. Травма закарбувалася в моїх генах (або навіть змінила їх, як тепер припускають нейробіологи). Я зростала в атмосфері віктимізації та страху.

Але тут, у книжці «Freuen in di Ghetto», була зовсім інша версія історії про жінок у війні. Мене приголомшили ці оповіді про свободу волі. Жінки діяли несамоовито і стійко (навіть вдавалися до насильства): займалися контрабандою, збирали

розвіддані, влаштовували диверсії й брали участь у бойових діях, — вони пишалися своїм запалом. Автори книжки не очікували на жалість, а лише оспівували активну доблесть і відвагу. Жінки, які часто потерпали від голоду й тортур, виявляли хоробрість і зухвалість. Деякі з них мали можливість утекти, однак не зробили цього, дехто навіть вирішив повернутися до бойових дій. *Буббе* була моєю героїнею, але що, якби вона вирішила ризикнути життям — лишитися й воювати? Мене переслідувало запитання: що я робила б у такій ситуації? Боролася б чи втекла?

Спершу я вирішила, що кілька десятків таємних агенток руху опору, згаданих у «Freuen», — це й уся кількість. Але варто було мені торкнутися цієї теми, як неймовірні оповіді про жінок-бійчинь почали вигулькувати з кожного закутка: з архівів, каталогів, від незнайомих людей, які імейлом надсилали мені свої родинні історії. Я знайшла десятки жіночих мемуарів, опублікованих малими видавництвами, а також сотні свідчень польською, російською, івритом, їдишем, німецькою, французькою, голландською, данською, грецькою, італійською та англійською від 1940-х і донині.

Дослідники Голокосту сперечаються, що вважати актами єврейського спротиву². Багато хто сприймає це максимально широко: будь-які дії, що стверджували людяність євреїв; будь-які одиничні чи колективні дії, що навіть ненавмисне суперечили нацистській політиці чи ідеології, зокрема й те, щоб просто залишитися живими. Інші вважали, що надто широке визначення применшує вчинки тих, хто ризикував своїм життям, щоб активно підважувати режим, і що слід розрізняти опір і стійкість.